

אנחה ונחמה

אומץ הרוח – חזרה

אומץ הרוח היא מדה נחוצה לאדם למטרת חייו הגשמיים והרוחניים.¹

האומץ לא בא בשביל להתמודד עם משבר, אלא בשביל לבנות גודל. אפשר לומר שהוא מהווה קרש קפיצה, להתגבר על המשברים ועל הניסיונות שאנחנו עוברים ולהגיע לאור אין סוף.

נכון, אדם עובר ניסיונות, אבל זה לא אומר שהוא יכול להשליך את הקשיים שלו על המציאות. למשל כשחוזר בתשובה מרגיש שאין בו אלוקות, הוא לא יכול להסיק מכך שאין אלוקות במציאות. הסיבה שהוא מרגיש שאין בו אלוקות, היא בגלל המקום והאווירה שהוא גדל בה, זו בעיה שלו, ממילא אין לו תחושה של קדושה. כך גם האומץ, הוא תכונה של אמת, לא נכון לשייך אותו רק לצורך להתגבר על בעיות אישיות, ממילא גם האופן בו הוא מרים את האדם הוא מצד האמת, והוא לא משאיר את האדם בבעיות האישיות שלו.

הרב כותב² שצריך לשים לב שלא לתרגם את האלוקות למצבים נפשיים, כיוון שאם אדם מתרגם את האלוקות לנפשיות הוא בעצם מקטין אותה, הוא לוקח דברים אוניברסליים שאין להם סוף ומתרגם אותם לחיים ולתחושות של האדם עם כל הסיכוכים שיש בדבר הזה. מה שצריך לעשות הוא הפוך, לקחת את הנפש ולהרים אותה למושגים אלוקיים, אין סופיים.

מעין זה ניתן למצוא גם בהבדל בין אמנות לבין פסיכולוגיה. השאלה האם אדם לוקח את המושג 'אומץ' למובן של התגברות על משברים וחולשות שיש לו, או שמשברים וחולשות הם כלל לא הנושא, אלא הנושא הוא שיש אומץ במציאות.

אחד הדברים המרכזיים במציאות הוא התודעה של האדם, ממילא ודאי שיש לאומץ השלכה גם על התודעה של האדם. אבל הוא לא מתחיל מהאדם והבעיות שלו, אלא מכך שיש אמת במציאות והקב"ה מתגלה באמת הזו, האומץ הוא אחת התכונות המרכזיות שלה.

¹ עין איה ברכות, פרק תשיעי, קטו.

² שמונה קבצים, קובץ ו, ר.

חסד וגבורה

הקב"ה הוא אחד והוא מתגלה תמיד בשתים – חסד וגבורה. החסד הוא התוכן של הדברים והגבורה מבטאת את השאיפה למקוריות, היא נותנת למציאות את הקיום והריאליה שלה.

הגבורה מופיעה באופן של הכרח. הכרח איננו דטרמיניזם, כמו גורל, או חרדה שיש במציאות – הגבורה היא חופש, אבל גם חופש הוא הכרחי, הוא קיים, ריאלי וממשי.

החסד והגבורה, כאשר כל אחד מהם נמצא לבד, הוא לא קיים. למשל שפה (שהיא סוג של גבורה), לא קיימת אם אף אחד לא חי אותה. עדיין אפשר לחקור כל מיני שפות עתיקות, אבל אם אף אחד לא חי אותן אז הן סוג של ארכיאולוגיה. שפה שלא חיים אותה היא חסרת ערך. מצד שני גם חיים בלא שפה הם חסרי ערך, בגלל שלא ניתן להביע אותם. השפה איננה משמשת רק בשביל לתקשר עם הזולת, אלא המחשבה עצמה בנויה על משפטים ועל שפה. ממילא אם אין שפה, גם לא קיימת חשיבה. לכן כאשר החסד והגבורה נמצאים לבד הם חשוכים: הגבורה לבדה היא כמו ריאליה שלא יכולה לבטא את עצמה, מכיוון שחסרה לה המהות שאותה היא באה לבטא; החסד לבדו הוא כמו מהות שמכונסת בתוך עצמה ולא מדברת.

הרבה פעמים הגבורה, שהיא אחד הגילויים של הקב"ה, היא גם שורש כל הפירודים שיש בעולם, וממילא שורש כל הרע שיש בעולם. לפעמים אפילו רואים שדווקא הרשעים יותר מלאים בגבורה, כמו שיש צבאות של רוע שהם אמיצים וגיבורים ולא אכפת להם למות. איך קרה שמושג שהוא אלוקי במהותו, נהפך לרע – ביחוד שמצד הקב"ה, הוא מושג מאוד קרוב אליו, שמתאר את העובדה שהמציאות קיימת ונוכחת?

באמת הגבורה נותנת למציאות את הקיום והריאליה שלה. אבל כשהגבורה יוצאת אל הפועל והיא לא מסודרת, היא כמו אש, שכל דבר היא מפוררת. כמו אדם שמתגעגע מאוד למשהו וזה מפרק אותו לגמרי. האש מבטאת את הגעגוע והשאיפה למקוריות.

כל זה בא להסביר את הנקודה שהאומץ הוא תכונה שקשורה לאמת האלוקית, והוא לא מתחיל מהעובדה שיש משבר אצל האדם. זה המבט האמנותי, הוא לא מתאר את המצב בו אדם נמצא לעצמו, הוא גם לא ייקח את המציאות ויהפוך אותה למשהו אישי. לא רק שזה חמור לחיות בתוך המקום האישי, יותר חמור גם להכניס את העולם לתוך המקום הזה. לכן המבט צריך להיות הפוך: קודם כל יש אומץ רוח, והוא לא קשור כלל למשברים,

הוא קשור לכך שהמציאות היא מציאות של גבורה אלוקית. לכן אדם צריך להיות אמיץ גם בלי שיש משברים.

האומץ הוא הכנות והנוכחות של התופעה, כמוכּן שהיא מדברת ורוצה לבטא את עצמה. אחר כך יכול להיות שיבואו גם משברים, אבל הם באים אחר כך, הם לא עיקר הסיפור.

דיכאות

וכאשר המחשבות הנוגות עולות לפעמים על הלב ומדיכאות את הרוח, יש אשר יחשב האדם שבהיותו נוטה לקול הגירוי של דיכאות הרוח, בהוציאו אנחה מלבבו בזה יעביר את כח דיכאות נפשו ממנו.

אמנם זהו רק דמיון כוזב, כי אין קץ להמון הצירים שעל פיהם יכול דמיונו של אדם לצייר לו מחזות של תוגה ודיכאות לב. על כן בהיותו מחזק את כח התוגה ודיכאות הנפש על ידי הוציאו אל הפועל את האנחה, אז יוסיף כח הדמיון להתעולל בו, ויציב לפניו עוד חזיונות שונים של תוגה שיכבירו עליו אנחותיו. על כן העצה היעוצה בלשון חכמים מרפא היא התקוממות האדם באומץ רוח נגד המון רגשות התוגה הסוערים בקרבו.

נכון, יש גם מצב של דיכאות, הרב לא מכחיש את התופעה הזו. הדיכאות באה מהאיסורים שאדם עבר, חז"ל מתארים אותם כדברים שהורסים את האדם. הוא יכול להיות אדם שעושה הרבה דברים נפלאים, הוא קומוניסט והוא בנה קיבוצים, רפתות, לולים, מפעלים, אבל בסופו של דבר הוא הרס את העולם הרוחני שלו. עולם רוחני הוא דבר חי, כשאתה הורס אותו, זה הרס.

אנשים שעוברים חוויה תל אביבית של חומרנות ונמיכות, שלא יצפו למצוא בתוך עצמם אפילו בדל של אלוקים, גם אם הם יחפשו בעזרת זרקורים הם לא ימצאו, כיוון שמי שמחלל שבת בפרהסיה הנפש שלו נכרתת. יש לאדם את היכולת להרוס, והוא הרס, גם לו, וגם לבן ולנכד שלו. אז אין אצלו משהו נצחי ואלוקי. אבל זה לא נוגע לנקודה שהאמת היא אלוקית.

הגבורה מאפשרת את החופש בעולם, מכוחה יש לאדם יכולות ממשיות להוביל את עצמו קדימה. לכן אומץ הרוח הוא דבר שתמיד צריך, הוא העמדה שבה אדם נתון. הצד השני של האומץ, הפחד, הוא לא רק נזק נפשי, הוא העדר קיום. יש פתגם 'גיבור מת פעם אחת,

פחדן מת כל יום' – בגלל שכשאדם פוחד הוא לא קיים, לכן צריך להיות אמיץ. אבל כל זה אינו סותר את העובדה שיש מצבים שאדם הביא לעצמו חורבן, במצב כזה אדם מדוכא. העובדה שאדם גיבור, לא באה להדחיק את הדיכאון, אנחנו מדברים באופן של רב ממדיות, הגבורה היא נקודה אחת, בנוסף יש גם מצב של דיכאון. הדיכאון הזה הוא דבר ריאלי, כמו שאדם נצרך ללכת לבית הכיסא. כשאדם גיבור, במקום להתמודד עם המקום הזה מתוך משבר, הוא מתמודד מתוך חזון ומתוך שותפות. החזון לא שולל את קיומה של הדיכאון, אלא הוא מכיל גם אותה. הוא נותן לדיכאון את הסיפור הכללי שלה, היא כבר לא רק נקודה אישית, אלא חלק מסיפור הרבה יותר עמוק. ממילא גם ההתמודדות שלו, עם כל הקושי שבה, תהיה התמודדות אחרת.

אפשר לקחת דוגמה מהתקופה שלנו – אנחנו נמצאים בתקופה של דיכאון עמוקה: עם ישראל עבר שואה, (כל עם ישראל עבר את השואה, כיוון שאנחנו עם חי אחד, שאברים ממנו נקטעו, כשליש מגוף האומה כרות – זו חוויה קשה); נחבר לזה את הקומוניזם שהרס המון, (כל מי שחי כאן בארץ קיבל חינוך פוזיטיבי, כאילו אין דבר נוסף מלבד ההצלחה הכלכלית); ודבר שלישי ההתבוללות, (השפעה חריפה מאוד של התרבות האנושית, שפגעה בכל הגלויות); כל הדברים האלו מביאים אותנו למצב של דיכאון – אנחנו אבק של עצמות³. יכול להיות שאנחנו נמצאים יותר חמור, כיוון שהיהודי אפילו לא זוכר מה זה ירושלים, מהי נבואה, מהם תנאים ואמוראים⁴. עכשיו השאלה, מה עושים?

אנחה

אפשרות אחת להיאנח. משמעות ההיאנחות היא שהאדם שם את עצמו במרכז והוא מנסה לקחת את האלוקות לבעיות הנפש שלו.

האפשרות השניה היא האומץ. הרב אומר שקודם כל צריך להיות אמיץ, והדבר הזה נכון כל הזמן, בחיים הגשמיים והרוחניים. בנוסף ישנו גם מצב של דיכאון, שהוא מצב של חולשות אמיתיות וראליות. הסיבה לכך היא שבני האדם חטאו ופגמו בדברים העיקריים של המציאות שלהם, וזה הוביל אותנו למקומות השפלים האלו.

³ לעומת התיאור של עצמות יבשות, בו לפחות נשארת העצם עירומה, כאן מדובר על מצב קשה שמה שנשאר הוא רק אבק של עצמות. [א.ש.ל.]

⁴ עיין בהקדמת המהר"ל ל'באר הגולה'. הוא מסביר שתנאים ואמוראים הם חשיבה ישראלית מקורית.

מה בדיוק ההבדל בין האנחה לבין הדיכאון? הם באים מאותה נקודה, שאדם עובר חוויה קשה. ההבדל ביניהם הוא נקודת מבט שונה, כמו ההבדל בין האמנות לבין הפסיכולוגיה.⁵

השיטה הפסיכולוגית לוקחת את המציאות אל האדם. יש משבר והמשבר לוחץ על האדם בצורה מאוד חזקה, וכאשר האדם נאנח ורוצה לשחרר אותו, הוא בעצם הולך עם התופעה ובכך מחזק אותה, כיוון שהיא הנושא שלו. נכון שאדם נאנח בשביל להוציא את המתח שבתוכו ולא מתוך השלמה, לכן היה מקום לחשוב שזה ירפא אותו. אבל הרב אומר שזה דמיון, כיוון שאמנם האדם לא משלים עם התופעה, אבל הוא עסוק בה. אותה שאלה נמצאת כשאדם יושב על הספה של הפסיכולוג ומספר, האם הוא משחרר את המצוקה שלו, או שהוא יוצר אותה? לדעתי הרב רוצה להגיד שהוא יוצר אותה.

הרבה פעמים זה עוזר, אדם עובר דברים לא פשוטים – הוא כלל לא מתכוון להשלים עם המצב, אבל גם כשאדם לא משלים, הוא לא צריך להיות סיר לחץ שעומד להתפוצץ מרגשות וכאבים. הפסיכולוגיה משחררת את כל הקיטור שנמצא בתוכו, שתהיה לו תחושה יותר קלה ונוחה. על זה אומר הרב שזו טעות, הוא אומר שזה מחזק את הציור, מכיוון שגם אדם לא משלים והוא רק משחרר את הלחץ, זה כבר סוג של ללכת עם המשבר. מדובר על כך שהאדם מדבר ומשוחח את המצוקה שלו, בין על ידי שיקוף ובין על ידי הצגה, או דברים אחרים, כל הדברים האלו חוזרים לנקודה של האנחה, שאדם הולך עם הכאב בכל מיני שיטות של פורקן ותיקון של הדבר, אבל בעצם הוא מחייה מחדש את התופעה.⁶

הדמיון

לפני שבאה הפסיכולוגיה אנשים חרקי שיניים, נשכו את השפה והמשיכו, כיוון שהם היו גיבורים. אבל לא על גבורה כזו הרב מדבר, הרב לא בא להדחיק ולהכחיש.

הגבורה של הרב באה להעמיד כיוון אחר לגמרי של הסתכלות. הכיוון האחר דומה לתפיסה של אמנות,⁷ בה הנושא הוא לא ה'אני', אלא הדמיון הוא האספקלריה למציאות.

⁵ יש שיטות שלא אוהבות את הדרך של 'להכריע', הן רוצות לטשטש את ההבדלים ולקחת מכל דבר את הטוב. הצדק בטענה שלהן הוא השיטות ה'מדויקות', בדרך כלל נתפסות כמשהו קטן וצר אופק. אבל אפשר לא ליפול למקום של "צרות" ובכל זאת להבחין בין הדברים ולדייק.

⁶ זה דבר נכון עד גבול מסוים: כיוון שאדם צריך לספר את הצרה שלו לאנשים בשביל לשמוע ולהתייעץ ובסופו של דבר זו תנועה של האדם עצמו והפתרון יבוא מתוכו – הוא צריך את העזרה של האנשים שיקשיבו לו ויעזרו לו לחשוף את הבעיה.

⁷ לא בהכרח כל אמנות. יש למשל את האמנות של שייקספיר, הוא מתאר את הקנאה והתחרות, הרצח והטרגי שיש בתוך החיים של האדם, בצורה מאוד טובה. אבל בסך הכל הוא מציף את התופעה ולא יותר מכך. [עיין בספר 'פני מלך חיים', מאמר 'הקדמות למאמר דעת אלוהים', עמ' 65-63].

משמעות הדבר היא להיכנס לתוך העומקים של התודעה האנושית, להבין אותה במצבים הכי קשים שלה, ולחשוף אותה. ככה הייתי מתאר 'אלף מיני זמר'⁸ של כנסת ישראל.

הדמיון הוא סוג של נבואה. זה נכון הן לגבי הנבואה של אספקלריה שאיננה מאירה, שההשגות שלה באות דרך הדמיון. והן לגבי נבואתו של משה, נבואה של אספקלריה מאירה, שלא הייתה צריכה את הדמיון כדי להשיג את האלוקות, אלא הוא השיג את האלוקות דרך השכל ודרך התורה, אבל גם דמות כזו הייתה זקוקה לדמיון כדי להכנס לארץ ישראל. זו הסיבה שמשה כל כך רצה להכנס לארץ, בגלל שהוא רצה להאיר את הדמיון.⁹ האספקלריה המאירה איננה מעל הדמיון, אומנם שורשיה בחכמה העליונה, אבל היא יושבת בתוך הדמיון.¹⁰

הדמיון הוא כמו הבת של המלך, שיודעת לתאר באופן רגשי את מה שהמלך חי. לכן הדמיון יכול לתאר את הקב"ה בחיים, זה תפקיד האמנות הישראלית.

גם כאשר הרב מתאר בכאב את הנפילה של הפילוסופיה ושבמקומה צומחים 'הדרמטורים והמספרים למיניהם'¹¹, הוא לא מתכוון להגיד שאין חשיבות לאמנות ולדמיון, אלא שהחכמה צריכה ללכת בראש.¹² כאשר החכמה נמצאת מצד עצמה והדמיון מכיל אותה, יש מקום גם לדמיון כשלעצמו.

אצל היוונים הדמיון מתחיל מטרגדיה, כיוון שהטרגדיה אצלם היא משהו אבסולוטי¹³; אבל בדמיון של אספקלריה מאירה, הנושא איננו טרגדיה, הנושא הוא חיים, 'כל לגימה ולגימה של החיים מלאה בנעם ה'¹⁴. נכון שיש קשיים ומשברים, אבל הדמיון הוא מצע חי שמכיל את המציאות ונותן לה וודאות.

⁸ 'אלף מיני זמר' זו האמנות לשם האמנות, במונח הכי אידיאלי שלה. עיין עין איה שבת, פרק חמישי, עח; ועיין בהרצאה 'הדמיון כאספקלריה של המציאות'.

⁹ שמונה קבצים, קובץ ח, קנו.

¹⁰ החכמה האלוקית היא ה'מלך', שיושב על כיסא ה', כיסא ה' הוא הדמיון. אורות, ישראל ותחיתו יח.

¹¹ אורות, ישראל ותחיתו, יז-יח.

¹² יש ציור מפורסם של הצייר רפאל, שמתאר את האקדמיה היוונית, 'אסכולת אתונה'. הוא מצייר שם עצמו ואת אפלטון וסוקראטס, הוא נמצא בצד והם במרכז. זה לא בא להגיד שהוא לא חשוב, יכול להיות שהוא מאוד חשוב, אבל הסדר הוא שקודם יש את החכמה מצד עצמה, והדמיון מכיל את החכמה מצד עצמה, ואז הדמיון הוא כשלעצמו.

¹³ הטרגדיה מתחילה בעובדה שיש פחד מהמוות. דיוניסוס מנסה להשתיק את הפחד מהמוות ואז בא אפולו ומנסה להציל את העולם מפני השיכרון של דיוניסוס. אבל בעצם כל החבורה הזו באה להציל ולפתור את הביעה של המוות. [עיין 'דמיון כאספקלריה של המציאות'].

¹⁴ אורות קיב קיג. מאמרי הראיה עמ' 40.

התיאור של האנחה שבאה לשחרר, נמצא על אותו מקום של הטרגדיה היוונית – מקום של ייאוש, לכן מה שנותר הוא רק להציף ולחשוף את הנקודה. במובן הזה ניטשה קצת הקדים את פרויד, הוא חידש את הנקודה שפילוסופיה ודתות הם סתם סיפורים, הנקודה האמיתית, היא היצרים. בסופו של דבר מה שיש הוא רק לחשוף את המעורמים של האדם ובסוף אדם נשאר בלי כלום. הפסיכולוגיה שבאה לשחרר את הלחצים בהם אדם נתון, טובה באופן פרטי; אבל ברגע שהיא נהפכת לעיקרון, היא שייכת לאותו ציור של טרגדיה וייאוש. גם אם ניקח את זה לאנחה כעיקרון אלוקי, בסופו של דבר זה אותו דבר, בעצם העובדה שאנו הולכים עם התופעה הזו, הציור מתחזק. כלומר, הציור של הטרגדיה מחזק את הטרגדיה. הציור של הייאוש מחזק את הייאוש, אפילו שאדם לא מקבל את ייאוש, הוא כל הזמן מצייר אותו.

כל זה שונה מהותית מתיאור האמנות אצל הרב, לפיו באמנות של עם ישראל יש תקווה.

מיתוס

הנושא הוא מיתוסים ולא תסביכים. המיתוס הישראלי הוא מיתוס של גבורה, ושל יכולת התמודדות. הדבר האמיתי שמתרחש הוא המיתוס, האמנות, יש עלילה שמתרחשת והיא לא קשורה כלל לתסביכים. יכולים להיות בה גם דברים קשים, כמו הטרגדיה היוונית, אבל הנושא איננו לאכול את עצמי מבפנים, אלא העומקים שיש בתוך המציאות. העומקים האלו אינם פשוטים, הפתרון מולם הוא נבואה, כמו התנ"ך, זה סוג של מיתוס. זו הכוונה בכך שהדמיון הוא אספקלריה של המציאות, אלו שפות עומק של החיים ובהם יושב הקב"ה, בהם יושבת היכולת והגבורה.

יש הבדל גדול בין הסיפור היהודי לבין הנצרות, אפשר להבחין בו דרך סיפורי התנ"ך. הסיפור התנכי לא מיפה דברים, הוא מתמודד מתוך עוצמה וגבורה. ואילו הסיפור האחר נמצא בתוך תסביך. לא כולם עמדו על ההבדל הזה, ולפעמים מה שנראה כתסביך יהודי, הוא לא יותר מאשר חוויה נוצרית. הרב כותב¹⁵ שהאנטישמיות המודרנית מגיעה מהמקום הזה, היא מוחה על 'החרטה היהודית הנצחית'.¹⁶

הדחקה

אפשר לבוא ולטעון שיש כאן הדחקה מסוימת ביחס לכישלונות של האדם, אולי זה נכון. אבל יש הדחקה אחרת והיא העיקרית, היא איננה ביחס לכישלון, אלא ביחס לאלוהות.

¹⁵ עקבי הצאן, מאמר 'דעת אלוהים', (עמ' קלג-קלה).

¹⁶ אפשר לראות גם אצל יונג שככה הוא זיהה את 'הבעיה היהודית' אצל פרויד ואדלר, הוא אמר שהבעיה שלהם היא שהם יהודים, לכן הם חולים במחלה של לחטט בחטאים ובחסרונות.

הדבר שמודחק הוא המטרה של העולם והגודל שלו. לכן אם יש משהו שצריך לחשוף ולהעלות אותו, הוא לא התמונות השליליות, אלא התמונות החיוביות. אם המציאות הייתה בית־כיסא, הפתרון האמיתי היה להאנת, או ללכת לפסיכולוג שיעזור. אבל הרב לא מסכים, הוא אומר שצריך להיות אדם אמיץ, בגלל שיש אומץ בחיים, יש תקווה ואור. לא בגלל שאין סיפור של חורבן, יש סיפור של חורבן, ויותר מכך זה אפילו סיפור קצת סזיפי, כיוון שכל פעם שבונים משהו הוא לא מחזיק מעמד, בונים ויודעים מראש שזה יהרס. הרי ככה עולא רצה לנחם את רב חיסדא, הוא אמר שמאז שחרב בית המקדש זה המצב¹⁷, אבל אפילו העובדה שאנחנו נמצאים בתקופה סזיפוסית־היסטורית איננה מנחמת. רק האמירה של להיות דומה לקב"ה מנחמת.¹⁸

הרב לא בא ליפות, הוא גם לא בא להגיד שגלות זה לא גלות, אלא הוא בא לתת תקווה ואור. יותר מאשר רק תקווה יש גם אומץ, אומץ הוא התמודדות, משמעות הדבר היא לקחת את ההיסטוריה בידיים.

נוחם

נראה איך הרב מסביר את הנחמה שיש כאן:

קשה מאוד לקבל נוחם על הריסת בתים גדולים וטובים, על אובדן מרכזים שהיו לנו לאורות מאירים בחשכת גלותינו. ביחוד קשה לצייר איך יתכן שתצא תקנה וטובה על ידי ביטול מרכזים שהם לעצמם טובים, ומשפיעים רב טובה על הכלל המפוזר ונדכא בצרות גלותו.¹⁹

לביטוי 'נוחם' יש שתי משמעויות: משמעות ראשונה מלשון חרטה, כמו שהקב"ה ניחם על הרעה,²⁰ משמעות שניה מלשון נחמה. השאלה האם שתי המשמעויות האלו נפגשות? ברור שיש קשר מסוים, כיוון שחלק גדול מהנחמה קשור לכך שהיה תיקון וחזרה בתשובה. הקב"ה מתנחם על הרעה בגלל שהמציאות השתנתה. חזרה בתשובה מנחמת את האדם ומשחררת אותו.

¹⁷ עין איה ברכות, פרק תשיעי, ק"ח.

¹⁸ עין איה ברכות, פרק תשיעי, ק"א.

¹⁹ עין איה ברכות, פרק תשיעי, ק"א.

²⁰ גם תהליך עמוק של תשובה נקרא נוחם. עיין באורות התשובה, פרק ח, ו.

הרב כתב בצורה מאוד עדינה, לכן כשהוא אומר על משהו שהוא קשה מאוד, כוונתו לומר שזה נורא ואיום – תחשבו למה הוא התכוון.²¹ הרב תמיד שומר על נורמליות, לכן כשיש כאב הוא כואב, וכשיש בעיה הבעיה קיימת, הוא לא מטיח אותה באמירה ש'אין עוד מלבדו' והקב"ה עושה הכל טוב. לא בגלל שאין את המחשבות האלו גם אצל הרב, יש מקומות שהוא מדבר על כך שאדם צריך להודות על הדברים הרעים בדיוק כמו על הדברים הטובים.²² יש גם סוגיה ארוכה על הנחמה שנמצאת בעצם העובדה שהייסורים באים לאדם מהקב"ה, שהוא אב הרחמן.²³ יש עבודת ה' מתוך החושך. גם בסוגיה של 'הנעלבים ואינם עולבים',²⁴ היכולת של האדם לא להגיב כאשר פלוני העליב אותו ופגע בו במובן אמיתי, באה מהידיעה שהקב"ה הוא זה שפגע בו ולא פלוני המעליב. זה מאפשר לאדם לקחת את העלבון למקומות אחרים, להבין שהקב"ה מעורר אותו למשהו. אבל למרות כל זה 'קשה לקבל נוחם'. בגלל שמחשבות גדולות לא פוגעות בנורמליות של החיים ולא הופכות את האדם למכונה אידיאולוגית. רב חיסדא לא מתנחם, גם כאשר עולא אומר לו שזה המצב כיום, וגם כאשר רבי יוחנן אומר לו שעוד יש תקווה והקב"ה עתיד להחזירם.

כתוב גם על רחל שהיא מאנה להנחם. גם רחל ידעה את החשבונות של 'אין עוד מלבדו', אבל יש עניין לא להנחם, לא לעבור לסדר היום, לא לקבל את הדבר. הרב קורא לזה 'צעקה',²⁵ זו צעקה שבאה ממעמקים והיא לא יכולה להנחם. רחל ממאנת להנחם בגלל שלא מספיק לה 'אין עוד מלבדו', היא כבר עברה את זה, ועכשיו היא רוצה שיהיה טוב. הגיע הזמן שיהיה טוב בעולם, שבאופן ריאלי לא יהיה יותר רע במציאות, שעם ישראל יהיה בארץ.

ככה גם אומר הרב: עם כל הכבוד לבעיה התודעתית ולסיכוכים שיש, אחרי שאדם ילך לפסיכולוג ויעבור תהליך של השתחררות ואפילו חזרה בתשובה – עדיין יש רע בעולם. בסופו של דבר האנשים העמוקים רוצים נוחם אחר. זה מה שרב חיסדא אומר, הוא יודע שבסוף יהיה טוב, אבל כרגע הוא לא מוכן להתנחם, כיוון שהמצב לא טוב.

²¹ ישנה עדות של הרב מלצר על המידות של הרב: הוא מספר שכשהוא שמע על מאורעות תרפ"ט, היה לו קשה כיוון שהיו לו חברים שם, אבל כשהרב שמע הוא התעלף, אפילו שהוא לא הכיר אותם באופן אישי.

²² עין איה ברכות, פרק תשיעי, קפב-קפח.

²³ עין איה שבת, פרק ראשון, מד.

²⁴ עין איה שבת, פרק תשיעי, פג.

²⁵ אורות, ישראל ותחיתו, לב.

אפשר לתאר את הנוחם הזה כתכונה רגשית: השכל מביין שהכל הקב"ה, אבל העולם הרגשי לא מוכן לקבל; אבל זה לא רגש פרגמטי, זו אלוקות, זה רצון שהקב"ה יתגלה בפועל. מהבחינה הזו יכול להיות שהרגש יותר טוב מהשכל, כיוון שהשכל קצת מרמה, הוא כמו אידאולוגיה, כמו פילוסופיה, הוא עסוק בתיאוריה, אבל בפועל החיים קשים והמציאות דורשת יותר. אבל אפשר להגיד גם הפוך, שזו תפיסה יותר שכלית. כיוון שהרגש היה מתנחם מזמן, הפסיכולוגיה הייתה מנחמת אותו. בשביל הרגש זה הכל משחק – אדם משלם כסף, עובר תהליך טיפול ריפוי, והכל בסדר. אבל בסופו של דבר גם אם כל החברה הישראלית תשלם כסף, תלך לפסיכולוגים ותעבור חוויה טיפולית, עדיין הערבים יהיו כאן וינסו להרוג אותנו. אז לא עשינו כלום, עדיין יש רע בעולם. ולפעמים כשיש איזו אם יהודייה שלא עזר לה הטיפול, הרבה פעמים זה בגלל שהרע עדיין קיים. אמנם קצת הרגענו, אבל יכול להיות שרק העמקנו את הכאב.

רבי עקיבא²⁶ הוא דמות שיש לה את הנוחם הפנימי, לכן רבי עקיבא צוחק. רבי עקיבא לא מתעסק ברע הדמיוני, הוא מתעסק ברע האמיתי, ההתעסקות ברע האמיתי איננה לקטול את הנחש, אלא להופיע את הקב"ה. הצחוק שלו איננו נחמה פשוטה, הוא היה מוכן לעבור תהליכים קשים מאוד בשביל זה, הוא היה מוכן שיסרקו את הבשר שלו במסרקות של ברזל. זה קשור אחד בשני, בגלל שהוא כל כך רואה את הגודל והצחוק, הוא גם רואה שאין פתרון, אלא רק פתרונות רדיקליים ואמיתיים,

גלות

ההגיון האמור כי בהשחת הצביון הלאומי, אז ההשחתה תופסת בהכרח מקומה בכל מוסד כללי שהוא מושפע מימי קיומה של האומה בכל תקפה. החסרונות הם מושרשים עמוק מאד ועין אדם לא תוכל להבחיןם, אבל לפני יודע כל תעלומות גלוי וידוע איך גם המעמד של ההתרכזות היותר טובה צריכה ניפוץ ובנין מחודש... אמנם הדבר המראה גלוי לכל איך על ידי ההפסד הפנימי השורה בעצמותה של האומה יוכל הדבר להגיע שגם הדבר היותר נעלה יהיה צריך ניפוץ,

²⁶ מוסר הקודש קפח-קצ. [הרב מתאר שם דמות שרואה את ההצלחה של העולם ושמחה בה, אבל זו שמחה רק בבתים החיצוניים, בפנים היא מלאה בצער, כיוון שהיא רוצה שהקב"ה יופיע במציאות. לעומת דמות אחרת שיש לה צער בבתים החיצוניים, כיוון שהיא רואה איך כל המציאות החיצונית היא שקר, אבל בפנים היא יודעת שהכל אלוקות ויש לה שמחה. אבל גם לדמות שמרגישה כאב בבתים הפנימיים, יש נקודה יותר פנימית של שמחה, והיא באה לידי ביטוי אצל רבי עקיבא. א.ש.ל.]

כדי שמהסתירה יצמח בנין נאדר בקודש וטוב בהחלט, הוא מעצם הוד קדושת עבודת ד' שהיתה עומדת ברום מעלתה בבית המקדש.

הגלות היא לא דבר אבסולוטי, היא דבר שקשור למצב החטא שלנו, בגלל שחטאנו נוצר מצב של גלות, כשנחזור בתשובה הוא יעלם.

קשה לאדם להבין איך התהליך הזה קורה, ולמה זה קורה. הרב אומר שבעצם בית המקדש עצמו הצמיח את החורבן. 'ההפסד הפנימי השרוי בעצמותה של האומה' – בתוך האומה, במהותה, יש הפסד.

הביטוי 'עצם הוד קדושת עבודת ד'' מתאר את המהות של העבודה. היא קשורה לכך שהקב"ה נותן לפי מעלתו, זו מדרגה שהקב"ה נותן יותר ממה שהעולם יכול לקבל.²⁷

הכל יודעים כי כל הטוב העומד לבא בעולם, בכללו ובפרטיו, יתפאר במעלתו על ידי דעת אלהים אמת. שהאמצעי היותר נאמן לזה הוא עבודת ד' באופן היותר מכובד ומורם, ואיה הוא אופן עבודת ד' באופן היותר מכובד ומרומם כעבודת ד' בבית קדשינו ותפארתינו. מכל מקום כיון שהשחיתה האומה דרכה נהפך לה גם עבודת ד' זאת הטהורה לרועץ.

דיו לעבד להיות כרבו

המושג של עבודת ד' בבית המקדש ירומם את האומה הישראלית ועמה את כל האנושיות, רק בהיות עם ישראל עומד ברום מעלת מוסרו כראוי לו להיות לעם עומד לנס ואור גויים. אמנם בשפלות המוסר הכללי באומה לא תוכל הדרת העבודה לתן פריה, ובאשר כל זמן שהמוסד הישן נמשך, ועמו מתלויים גם כן החסרונות המושגים לרגלי החלאים המוסריים של האומה, היה הכרח שלא לחוס גם כן על הוד הקדושה העליונה, "ולא זכר הדום רגליו ביום אפו".

הכוונה היא שגם הקב"ה עצמו נחרב. דברים גדולים ונהרסים ונבנים מחדש – זה נמצא במהות של עם ישראל, וזה נמצא גם במהות של הקב"ה. מי שסבל הכי הרבה בשואה, הוא הקב"ה, לא אנחנו. אנשים שהיו שם כאבו את הכאב הפרטי שלהם, גם אנחנו כואבים

²⁷ אורות הקודש ב, עמ' תקכו-ז; עין איה ברכות, פרק ראשון, סז.

את הכאב של אותם אנשים. אבל אם נתאר איך שהכל נמצא באלוהים²⁸, אז גם כל מה שקרה באושוויץ נמצא באלוהים. אותו עיקרון שרחל מאנה להנחם, נכון גם אצל הקב"ה, אז הקב"ה חי את אושוויץ ברמה שאנחנו לא יכולים אפילו לתאר אותה.

כשילד קטן בונה מגדל והמגדל נופל, הוא מתחיל לצחוק, כי זה בניין של אבני לגו, אז זה לא כל כך נורא. אבל כשמדובר על בני אדם, זה נורא ואיום.

באמת דברים גדולים עוברים דרך תהליך של חורבן ובניה וזה גם כואב מאוד.

וכיון שאנו רואים, שאף למרכז היותר נשגב והיותר מקודש, ושתעודתו היא ודאי קדושה ועליונה לעד ולעולם, יוכלו המגרעות המושרשות באומה לגרום הכרח של סתירה על מנת לבנות. על אחת כמה וכמה למרכזים פרטיים, שהם רק סעיפי סעיפים של מרכז הכללי, שעם כל טובם המתראה לנו, יוכל להיות שהמה נגבלים עם יסודות שהתיקון הכרחי להם, והתיקון הגמור לא יוכל לחזור כי אם על ידי הסתירה הקודמת, והבנין מחדש ברב שלימות ומעלה, דיו לעבד שיהיה כרבו.

ההסבר הזה מנחם, רק אם יש בסוף תיקון אמיתי. כלומר, לא מספיק לדעת שגם הקב"ה עובר את התהליך הזה. העובדה שהקב"ה מתייחס אלי באמפתיה, וגם לי יש אמפתיה מאוד גדולה כלפיו שהוא סובל כזה סבל גדול, עדיין לא מנחמת. הנחמה היא בכך שדווקא ככה הטוב צומח, ויש משהו מיוחד בתהליך הזה, לפעמים דברים צריכים לההרס ולהבנות מחדש.

²⁸ אורות הקודש ב, עמ' שצו.